

Dolní Podyjí mezi Velkou a přemyslovskou Moravou Archeologicko-historická interpretace výsledků interdisciplinárního výzkumu z let 2007–2012

The lower Dyje (Thaya) River region between the periods
of Great Moravia and Přemyslid Moravia

An archaeological-historical interpretation of the results
of interdisciplinary research from 2007–2012

Jiří Macháček – Martin Wihoda

Příspěvek je souhrnnou archeologicko-historickou interpretací výsledků interdisciplinárních výzkumů, které proběhly v letech 2007–2012 v prostoru dolního Podyjí (Česká republika). Tato oblast patřila v 9. stol. k jádru tzv. Velké Moravy – raně středověké „říše“, jež v době svého největšího rozkvětu politicky a kulturně ovládala nejen dnešní Moravu a Slovensko, ale významně ovlivňovala celou středovýchodní Evropu. Velká Morava zanikla náhle na začátku 10. století. Článek se snaží zodpovědět na otázku, zda byl tento kolaps tak fatální, jak se dosud předpokládalo, jak na onu katastrofu reagovaly široké vrstvy obyvatelstva, jak vývoj ovlivnil sídlištní strukturu a kdy došlo k opětovné regeneraci společnosti.

raný středověk – Velká Morava – kolaps – Pohansko – dálkový obchod

The article presents a comprehensive archaeological-historical interpretation of the results of interdisciplinary research conducted in the lower Dyje (Thaya) River region in the Czech Republic in 2007–2012. In the ninth century this area belonged to the core of Great Moravia, an early medieval “empire” which at its peak not only enjoyed political and cultural control over today’s Moravia and Slovakia, but also significantly influenced the whole of central eastern Europe. Great Moravia collapsed suddenly at the beginning of the tenth century. The article attempts to clarify whether this collapse was as fatal as has been thought, how broad classes of the population reacted to this catastrophe, how development influenced the settlement structure and when the regeneration of society occurred.

Early Middle Ages – Great Moravia – collapse – Pohansko – long-distance trade

Velkomoravský prolog

Oblast dolního Podyjí patřila v 9. stol. k nejužšímu jádru tzv. Velké Moravy. Raně středověká „říše“ v době svého největšího rozkvětu politicky a kulturně ovládala nejen dnešní Moravu a Slovensko, ale ovlivňovala i sousední oblasti na území dnešního Maďarska, dolního Rakouska, Čech, Slezska, Lužice a Polska. Základ její sídlištní struktury tvořily rozsáhlé sídlištní aglomerace a opevněná hradiska. V oblasti dolního Podyjí k nim patřil Nejdek, Strachotín a především Pohansko u Břeclavi, dnes jedna z nejlépe prozkoumaných lokalit svého druhu ve střední Evropě (Macháček 2007). Rozlehlá aglomerace na Pohansku (50–60 ha) stála v 9. stol. spolu s ostatními centry bezpochyby na špici tehdejší sídlištní hierarchie. Jejich potřebám byla podřízena i celá sídlištní struktura (Dresler – Macháček

2008). Kumulovaly všechny významné centrální funkce (politické, vojenské, správní, náboženské i hospodářské a obchodní, viz *Gringmuth-Dallmer 1999*), a mohli bychom je proto nazývat jakýmsi supercentry.

Stejně náhle, jako se Velká Morava na začátku 9. stol. objevila, tak o sto let později i zanikla (*Měřínský 1986; 2008; Třeštík 1987*). Její centra včetně Pohanska byla opuštěna či zchudla, elity byly rozprášeny, společenské struktury se zhroutily. Úpadek Velké Moravy se tradičně vykládá jako důsledek vpádu kočovných Maďarů či vnitřních politických ořesů. Současné archeologické bádání však nabízí i alternativní vysvětlení náhlého kolapsu, který mohl být vyvolán např. změnami klimatu a přírodního prostředí (*Macháček et al. 2007*) či přerušením tradičních obchodních tras, kterými na Moravu proudilo luxusní zboží, důležité pro fungování velkomoravské ekonomiky založené na redistribučních mechanismech (*Wihoda 2010, 93; Štefan 2011, 347*).

Byl však tento kolaps natolik fatální, jak se nám doposud jevílo? A jakým způsobem na onu katastrofu reagovaly široké vrstvy obyvatelstva? Jak tento neblahý vývoj ovlivnil sídlištní strukturu a proces utváření kulturní krajiny? Kdy došlo k regeneraci celé společnosti? Řešení nastíněných otázek se stalo hlavním úkolem nejnovějšího bádání v dolním Podyjí. Dílčí výsledky realizovaného výzkumu jsou detailně popsány v předchozích článcích tohoto čísla Archeologických rozhledů (*Dresler – Macháček 2013; Macháček et al. 2013; Dresler 2013; Milo 2013; Dreslerová – Hajnalová – Macháček 2013; Videman – Macháček 2013*), následující text pak lze chápat jako jeho archeologicko-historickou reflexi.

Archeologický model povelkomoravského a mladohradištního vývoje v dolním Podyjí

Sídlištní struktura a populace

V dolním Podyjí registrujeme v 10. stol. náhlý úbytek obyvatelstva, který mohl být způsoben různými faktory (např. odchodem části obyvatelstva do jiných, více či méně vzdálených oblastí, násilím během válečných událostí, samoregulačními mechanismy působícími v období krize apod.). Na Pohansku se tento regres projevuje zásadním snížením počtu hrobů na pohřebišť u kostela při velmožském dvorci, které na základě superpozic, milodarů a specifické orientace (V–Z) datujeme do povelkomoravského až mladohradištního období. Jedná se pouze o 25 hrobů, což je 6 % z celého pohřebiště. Odpovídajícím způsobem klesá i hustota zástavby (*Macháček 2007, 330–331*). Např. na jedné z prozkoumaných ploch v tzv. Lesní školce lze do povelkomoravského období zařadit pouze 6 % datovaných objektů. Nakonec osídlení z Pohanska mizí úplně.

V mladohradištním období (11.–12. stol.) se hustota osídlení v zájmovém území stabilizuje někde na úrovni ca 40 % velkomoravského období. Původní velkomoravská centra zůstávají opuštěna (Pohansko u Břeclavi) nebo přežívají jen ve značně pauperizované podobě (Mikulčice). Sídlištní struktura se však více diferencuje. Namísto dvoustupňové velkomoravské struktury, kterou tvořily jen supercentra a venkovské osady v jejich zázemí, zde vznikla komplikovanější hierarchie, tvořená centry prvního řádu (*Oberzentrum/komplexes Zentrum*), která kumulovala všechny funkce (např. Břeclav, Podivín, Hodonín), a centry druhého či třetího řádu (*Mittelzentrum, Unterzentrum*). Ta plnila v sídlištní struktuře buď jednu, nebo více centrálních funkcí, nikdy však všechny (*Gringmuth-Dallmer 2011, 434–438*).

Význam některých z nich spočíval v ekonomické rovině a souvisel hlavně se specializovanou řemeslnou činností a dálkovým obchodem (Kostice – Zadní hrúd, Ladná). Sídlištní struktura byla doplněna běžnými venkovskými sídlišti. Hlavní centra v zájmové oblasti a nejbližším okolí zaujímal v porovnání s velkomoravským obdobím podstatně menší plochu. Jejich vnitřní struktura přesto není dosud archeologicky dostatečně známá.

Subsistence

V povelkomoravském období došlo i k hluboké proměně subsistenčních zvyklostí (*Dreslerová – Hajnalová – Macháček 2013*). Po zániku velkomoravských center na okolních sídlištních podstatně poklesla produkce obilovin a změnila se i celková struktura pěstovaných plodin, zejména se snížil podíl pšenice. Tuto změnu dokládá jak archeobotanická analýza, tak úbytek a zmenšení velikosti obilných jam z 10. stol., které jsme zkoumali v Kosticích – Zadním hrúdu. Úpadek zemědělské výroby doprovázel výrazný nárůst podílu lovné fauny, jejíž kosti tvoří až třetinu veškerého osteologického materiálu z objektů datovaných do tohoto období.

Poměrně vysoký, i když postupně klesající podíl kostí z lovné fauny zůstal zachován i po celé mladohradištní období. Průměrná hodnota 14–16 % zjištěná v Kosticích – Zadním hrúdu dalece překračovala zastoupení lovné zvěře na velkomoravském Pohansku. Stoupající význam lovu byl snad reakcí na větší poptávku po masné produkci, kterou dokládá i zvýšený podíl kostí prasat, jejichž konzumace dosáhla svého vrcholu v 11. stol. (okolo 60 % z celkového počtu klasifikovaných kostí). Zřejmě to souviselo se vznikem centrální lokality druhého řádu v těchto místech a s možnostmi, které nabízel blízký (nově obnovený) lužní les pro lov i chov prasat (viz *Unger 1993*, 136).

Podle opětovného nárůstu objemu podzemních sil na obilí prozkoumaných v Kosticích i podle zvyšující se hustoty archeobotanických nálezů na litr sedimentu usuzujeme na stoupající produkci obilí v mladohradištním období. Roli hlavní kulturní plodiny přebírá žito a především proso, jako méně náročné a na úrodu jistější rostliny. Podle značného množství pecí, zřejmě chlebových, které byly v lokalitě prozkoumány, lze předpokládat, že úroda vypěstovaná v okolí nebyla převážena jinam, ale byla přímo na místě zpracována a možná i z větší části konzumována, příp. vyvezena až v podobě hotových potravinářských výrobků. Tomu by podle jedné z hypotéz nasvědčovala také hustota archeobotanických nálezů v sídlištních sedimentech, která je v porovnání s velkomoravským i povelkomoravským horizontem mnohem větší. Mladohradištní centra druhého řádu se tak na rozdíl od velkomoravských supercenter asi přímo aktivně podílela i na zemědělské prvovýrobě a zpracování potravin.

Řemeslo a technologie

V období velkomoravském evidujeme prudký rozvoj řemeslné výroby, která je koncentrována především ve všech velkomoravských centrech, což dokládá velké množství různých dílenských objektů, objevených při archeologických výzkumech. Na Pohansku byla vázána na výrobně-obytné jednotky – parcely či usedlosti, které se vyznačují přibližně pravoúhlým tvarem a ohrazením. Se zánikem velkomoravské aglomerace na Pohansku upadá v regionu i úroveň řemeslné produkce, jak lze dokumentovat např. na vývoji keramiky (*Macháček 2001*, 262).

K jejímu opětovnému zvýšení dochází až se vznikem centra druhého řádu v Kosticích – Zadním hrůdu. Podle nálezů získaných archeologickým terénním výzkumem (*Macháček et al. 2013*) i povrchovou prospekci s detektorem kovů (*Dresler – Macháček 2013*) zde identifikujeme doklady zpracování barevných kovů, kostářskou výrobu a možná i výrobu šperků. Mimořádně zajímavé jsou především početné nálezy olova ve formě různých pásků, smotků, ale i slitků, které indikují místní kovolitectví. Se šperkařstvím může souviset mimořádně vysoký počet nalezených záušnic (41 ks), z nichž některé asi nebyly dokončeny. S řemeslnou výrobou v Kosticích – Zadním hrůdu mohou souviset i některá z odkrytých pyrotechnologických zařízení. Nesporné je to v případě objektu č. 123, který obsahoval větší množství stusky a kovových okují, nalezených při šlichování jeho výplně. To svědčí o intenzivní kovozpracující činnosti probíhající v jeho okolí.

Je zřejmé, že v mladohradištním období se již profesionální a specializovaná řemeslná výroba nekoncestrovala převážně v prvořadých centrech, jak tomu bylo v době velkomoravské, ale docházelo k její prostorové diverzifikaci. Tímto způsobem vznikla centra druhého řádu, jejichž hlavní význam ležel právě v hospodářské oblasti.

Společnost a její struktura

Na Velké Moravě existovala velice komplexní a sociálně silně stratifikovaná společnost s relativně vysokou úrovní materiální kultury. Především elity zanechaly svůj odraz v bohatých archeologických nálezech, ať již na pohřebištích, nebo v místech svých rezidencí, k nimž počítáme i tzv. velmožský dvorec na Pohansku, který byl zřejmě imitací *palatia* karolinské falce.

V povelkomoravském stupni došlo k erozi tohoto sociálního systému. Na Pohansku se projevila zánikem ohrazení velmožského dvorce (*Dostál 1975, 35–36*), které bylo již předtím nejméně jednou přestavováno, a následně i rozsáhlým požárem, při kterém došlo k destrukci dřevohlinité hradby s kamennou plentou (*Dresler 2011, 135–137*). Absolutní datování této události je značně nejasné. Mohlo k ní dojít někdy v prvním desetiletí 10. stol., ale jednoznačné důkazy prozatím chybějí (*Dresler 2011, 180*). Opevnění se v povelkomoravském stupni nacházelo již v rozvalinách. S válečnými aktivitami souvisejí i hroby z pohřebiště na velmožském dvorci s ostatky osob, které snad zemřely v důsledku válečných zranění (např. hrob 20 – muž s dvěma rombickými šipkami u klíční kosti a v pánvi; hrob 275 z nartexu kostela – muž s rombickou šipkou zabodnutou v hrudníku; tyto hroby jsou považovány za jeden z výjimečných dokladů maďarských nájezdů na Velkou Moravu; *Kalousek 1971, 35–36, 159–160; Schulze 1984, 486; Schulze-Dörrlamm 2002, 111*). Nálezy rombických a deltoidních hrotů ze sídlištní vrstvy v prostoru velmožského dvorce bývají spojovány se staromaďarskými nájezdy (*Kouřil 2003, 125 s lit.*). Synchronizace všech těchto událostí je v současné době prakticky nemožná.

Z archeologického obrazu však v každém případě mizí velkomoravská elita, včetně většiny jejích rezidencí, redistribučních a správních center. Nelze ovšem vyloučit, že část velkomoravské nobility přežila i turbulentní počátky 10. stol. a přizpůsobila se nové situaci i novým pánům – Maďarům (naznačují to některé nálezy z hrobů u nově objeveného druhého kostela na Pohansku u Břeclavi či z pohřebiště v Nemilanech na Olomoucku, které datujeme do počátku 10. stol. a spojujeme zčásti s nomádkým prostředím). Možná to byli právě její příslušníci, kteří oživilí okamžitě po zklidnění politické situace ve středním

Podunají v 70. letech 10. stol. dálkový obchod, který byl tak důležitý pro život raně středověké společnosti. Prvotní impuls k této regeneraci však mohl vzejít již od nových elit, které na Moravu přicházely od konce 10. stol. (Wihoda 2010, 210, 138).

K obnovení komplexních společenských struktur došlo v mladohradištním období. Po krátké polské epizodě (1002/1003–1018/1029) ovládla Moravu přemyslovská knížata (Wihoda 2010, 104–110), což znamenalo asi splynutí přežívajících moravských elit s urozcenci z Čech (Wihoda 2010, 110). Moc v zemi převzala nová, na přemyslovská knížata vázaná vrstva družiníků, která si na Moravě vybudovala jednak vlastní sídla, jednak zčásti oživila, doplnila, ale především významně transformovala hradeckou správní soustavu. Takto vznikl asi někdy okolo r. 1041 i hrad v Břeclavi, který nechal vybudovat po válce s Bavorsy Přemyslovec Břetislav. Archeologicky jsou tato mladohradištní centra prvního řádu málo známá. V Břeclavi proběhl v místech, kde se přemyslovský hrad hypoteticky nacházel, jen drobný záchraný výzkum uvnitř dnešního zámku (Kordiovský – Unger 1972; Kordiovský 1987) a na předpokládaném předhradí (Klanicová – Peška 1996). Kromě příslušníků elity (úředníci, klér) a členů vojenské posádky, kteří zřejmě sídlili uvnitř hradu, lze v místě předhradí očekávat dílny, příp. obydlí řemeslníků, podobně jako např. na soudobém přemyslovském centru na Starém Brně. Na protějším břehu řeky Svratky archeologické výzkumy odkryly mladohradištní pece, železná struska a dokonce i jámy na skladování obilí, které svědčí o existenci hospodářského zázemí hradu, lokalizovaného do těchto míst (Zapletalová 2008, 152).

Na základě aktuálních výzkumů v Kosticích – Zadním hrůdu si můžeme udělat jistý obrázek o společenské skladbě obyvatel mladohradištních center druhého řádu. Přítomnost nobility zde dokládají součásti výzbroje (kování pochvy meče) a jezdecké výstroje (třímeny, ostruhy), z nichž některé byly i honosně zdobené (ostruhy plátované měděným plechem nalezené detektorem kovů na povrchu polí). Dominantní složku místní komunity však tvořili řemeslníci, obchodníci a zřejmě i zemědělci, kteří byli pochopitelně hlavní společenskou vrstvou především na venkově.

Náboženství a kult

Některé archeologické struktury objevené při výzkumech na Pohansku nasvědčují tomu, že v povelkomoravském období se část společnosti krátkodobě vrátila zpátky k předkřesťanské víře. Tato pohanská reakce však nezasáhla celou společnost, což dokládají některé pozdní hroby prozkoumané u rotundy na severovýchodním předhradí Pohanska, které řadíme až počátek 10. století. O kontinuitě v náboženské oblasti svědčí i nepřerušovaná existence některých venkovských nekropolí ve zkoumaném regionu, kde se pohřbívalo od velkomoravského až po mladohradištní období (Stará Břeclav, Dolní Věstonice „Na pískách“, Prušánky atd.: Měřínský 1997, 91; Dostál 1968, 40).

Ke stabilizaci projektivního a symbolického subsystému moravské společnosti dochází každopádně v mladohradištním období. Již v 70. letech 10. stol. byla na Moravě (či alespoň v její části) obnovena církevní správa (Wihoda 2010, 100). Do této doby klademe i skupinu 25 hrobů z pohřebiště na velmožském dvorci na Pohansku. Oproti starším hrobům, které se v některých případech vzájemně narušují, jsou striktně orientovány ve směru Z–V, což ukazuje na rigidní křesťanský ritus. Vyznačují se i chudou výbavou, z níž se zachovaly pouze dvě záušnice – charakteristický šperk povelkomoravského a mladohradištního období.

Chudá výbava (esovitě záušnice, skleněné a karneolové perly, někdy i mince) a poměrně jednotný pohřební ritus (tzv. mladohradištní řadová kostrová pohřebiště) jsou charakteristické i pro jiná soudobá pohřebiště v regionu (např. nově prozkoumané pohřebiště Břeclav – Louky od Břeclavska, Břeclav – Masarykovo náměstí, Stará Břeclav – Přední Čtvrtky, Lanžhot – Na stráži aj. *Dostál 1968*, 40–44; *1983*, 61; *Dresler 2013*).

V průběhu mladohradištního období dochází k dalšímu budování církevní správy. V Břeclavi je k r. 1141 připomínán tzv. velkofarní kostel, který stál asi někde na předhradí přemyslovského hradu. Archeologickým výzkumem zde byla zachycena pozdně románská svatyně předběžně datovaná do 13. stol. a mladohradištní hroby (*Měřínský 2000*, 85–86; *Klanicová – Peška 1996*). Tyto nálezy souvisejí s intenzivním budováním farní organizace, která se v českých zemích začíná etablovat snad již někdy na přelomu 11. a 12. stol. (*Štefan – Varadzin 2007*, 42).

Obchod a dálkové kontakty

V povelkomoravském stupni jsou doklady kontaktů se vzdálenými regiony v porovnání s přecházejícím obdobím mnohem vzácnější. Na Pohansku souvisejí cizorodé předměty vesměs se zásahem starých Maďarů (*Kouřil 2003*, 122–124). Kromě rombických a deltoidních šipek, jejichž původ může být i místní, je to především šipka s rozeklaným ostřím z Lesní školky, která patří k typickým kočovnickým militariím, jež se ve východní Evropě objevují od 9. do 13. stol. (*Dostál – Vignatiiová 1987*, 37). Dalším předmětem, který se mohl na Pohansko dostat prostřednictvím Maďarů, je bronzové kolečko s loukotěmi, u něhož je předpokládán chazarský původ ze saltovo-majacké kultury (*Kouřil 2003*, 124). Dálkový obchod, tolik důležitý pro redistribuční základy velkomoravské ekonomiky, však v 1. pol. 10. stol. prakticky ustal, neboť hlavní komunikační tepny směřující na jihovýchod i západ byly přerušeny po příchodu Maďarů. To mělo bezesporu devastující dopad na soudržnost celé společnosti (*Wihoda 2010*, 93; *Štefan 2011*, 347).

Zásadní změna v obchodním a komunikačním subsystému proběhla na přelomu povelkomoravského a mladohradištního stupně. Původní centrum regionu, Pohansko, bylo opuštěno a těžiště osídlení se přesunulo do nedaleké polohy Kostice – Zadní hrúd, kde se až do 2. pol. 10. stol. nacházela zcela běžná venkovská osada, patřící v 9. stol. k zemědělskému zázemí velkomoravského centra. Počátky boomeru tohoto sídliště identifikujeme podle nálezů bavorských mincí a jejich imitací, které se našly nejen při archeologickém výzkumu, ale i na povrchu polí s pomocí detektoru kovů (*Videman – Macháček 2013*). Pět ztrátových mincí datovaných vesměs před rok 976 či do jeho blízkosti tvoří nejstarší soubor z 2. pol. 10. stol., který dosud známe ze širší geografické oblasti dolního Pomoraví, středního Podunají a celé Karpatké kotliny. Zároveň spolu s Olomoucí, Starými Zámky u Líšně a Přerovem tvoří největší soubor ztrátových mincí 10. stol. na Moravě. Mince tohoto tzv. velkého střížku byly i vzhledem ke své vysoké hodnotě určeny takřka výhradně pro dálkový obchod. Jejich výskyt na jižní Moravě naznačuje, že nedlouho po porážce Maďarů v bitvě na Lechu (955) a po křtu jejich velkoknížete Gejzy (973) se střední Podunají znovuotevřelo dálkovému obchodu, který byl na více než půlstoletí přerušen vpádem Maďarů. Kromě originálních mincí ražených v Řezně, Nabburgu či Augsburgu se v Kosticích objevují také jejich místní imitace, které podle některých teorií mohly dokonce předcházet oficiální ražbě českých knížat. Chyby v ražbě imitativní mince z Kostic – Zadního hrúdu naznačují, že zřejmě

nebyla vyrobena v oficiální mincovně, ale spíše někde v centrech obchodu, snad i samotnými kupci. Vysoký obsah stříbra v této minci dokládá, že nešlo o snahu minci zfalšovat, ale zmincováním drahého kovu do podoby denáru, obecně přijímaného na trhu, dosáhnout jednoduššího způsobu uplatnění drahého kovu při obchodní transakci. V této souvislosti je nutné upozornit na „starobylé mincovní právo“ vázané na blízký Podivín, které zmiňuje ve své kronice sepsané ve 20. letech 12. stol. pražský kanovník Kosmas, a které snad lze vztáhnout právě k 10. stol. (viz níže). O tom, že v zájmové oblasti neustal dálkový obchod ani okolo přelomu tisíciletí, svědčí nálezy tří jednotlivých bavorských mincí z nedalekých Hrušek a Nové Vsi, datovaných těsně po r. 1000.

Svého vrcholu dosahoval dálkový obchod v oblasti Kostic – Zadního hrúdu někdy v 1. pol. 11. století. Z této doby pochází nejen největší počet dosud známých mincí, především uherských ražeb Štěpána a Ondřeje, ale datujeme sem i fragment kupeckých vážek objevený v sídlištní jámě z 11. století. Částečně sem patří i nálezy zploštělých kulovitých bimetalických závaží (*Kugelzonen-Gewichte*) typu B2 podle H. Steuera (11.–12. stol.), učiněné detektorem kovů. Ta jsou rozšířena především ve slovanských oblastech Pobaltí. Na Moravě byly analogické exempláře dlouho známy jen z několika málo exemplářů z Melic, Litovle a Olomouce, v poslední době jich však díky detektorům kovů přibývá. Podle metrologické analýzy lze hmotnosti nalezených závaží vztáhnout k jednotkám odvozeným z tzv. severské hřivny (základní jednotkou nalezených závaží byla 1/60 severské hřivny). Tento hmotnostní standard se začal šířit ve 20. let 11. stol. ze Skandinávie a do konce 11. stol. se prosadil na většině území severní a západní Evropy (*Nightingale 1985, 199–200*). Váhy, jejichž fragment (rozdělovač řetízku vah) jsme objevili při výzkumu v Kosticích, patří k typu 5, příp. s menší pravděpodobností k typu 7 podle H. Steuera. Datujeme ho tedy spíše do 11., než do 12. stol. (*Steuer 1997, 29, 144–145*). Spektrum nálezů z těchto poloh doplňují tři zlomky stříbra, zlomek hřivny z cínového bronzu a velké množství olova. Některé olověné předměty (především kotoučky s otvorem) bývají někdy interpretované také jako závaží (např. *Możdzioch 2002, 156*). Podle výskytu mincí si lokalita svoje postavení na trasách dálkového obchodu udržela i po celé 12. stol., i když její význam asi klesal.

Sídliště v Kosticích – Zadním hrúdu zřejmě plnilo funkci tržní vsi, podobně jako např. dosud neobjevená Slivnice, kterou pražský Kosmas ve své kronice lokalizuje někam na dolní tok Dyje a nazývá „villa cum foro“. Kostické sídliště navazovalo na velkomoravské Pohansko a možná i na onen „trh Moravanů“ zmiňovaný v Raffelstettenském celním řádu z počátku 10. stol., který byl hojně navštěvován bavorskými, ale především židovskými kupci. Mohli to být jejich následovníci, kteří se sem v poslední čtvrtině 10. stol., když pominulo maďarské nebezpečí, vrátili a aktivně přispěli v součinnosti s místními elitami k obnovení dálkového obchodu spojeného s ražbou mince. To naznačuje i výše zmíněná zpráva Kosmy o pokřtěném Židu Podivínovi, zakladateli Podivína.

Obchodní trasa, která v dolním Podují vstupovala na Moravu, vedla ze středního Podunají a Karpatské kotliny směrem k severu do Polska a Pobaltí ve směru starobylé jantarové stezky. Etablovala se již na sklonku 10. stol., o čemž kromě nálezů z Kostic – Zadního hrúdu svědčí i depoty západoevropských a arabských mincí a zlomkového stříbra ze severní a střední Moravy – z Kelče, Komárova a nejnověji i Kojetína. Podél této trasy se kumulují i nálezy raně středověkých kupeckých závaží, kterých na Moravě dnes evidujeme již více než dvě desítky.

Historická recepcce nejnovějších archeologických objevů v dolním Podýjí

Dolní Podýjí upoutalo pozornost soudobých pozorovatelů teprve na počátku 12. stol., kdy se o zdejší prostor začal zajímat svatovítský děkan Kosmas (*Skutil 1997*, 96–103). Učinil tak na okraji sporu, který vedlo pražské biskupství s olomouckým, a jehož předmětem byly majetky v dolním Podýjí – konkrétně hrad Podivín a trhové vsi Slivnice a Sekyřkostel. Celá kauza se nakonec táhla po více než dvě století a svědčí o mimořádném významu dotčeného území v raně přemyslovské državě.

V průběhu dlouhého sporu vznikl soubor listin a různých kronikářských zápisů, jehož si záhy povšimla i historická literatura. Svým způsobem jednostranná výpověď pramenů však zároveň předznamenala ráz kritického výzkumu, který se od počátku ubíral dvěma odlišnými směry. První z nich si více všiml obecných souvislostí a událostí v Dolním Podýjí sledoval zejména v rámci vztahu církevní a světské moci, který se na přelomu 11. a 12. stol. projevil v tzv. boji o investituru (*Dudík 1875; Bretholz 1896; Novotný 1913*). Druhý se naopak soustředil na výklad místopisných pasáží a v podstatě se vyčerpával hledáním hradu Podivína s osadami Slivnicí a Sekyřkostelem. Takto pojal své úvahy již Franz Josef Schwoy, jenž navíc posunul vznik podivínského hradu do období Velké Moravy (*Schwoy 1793*, 167). Více zdrženlivosti sice projevil Řehoř Volný (*Volný 1846*), nicméně ještě před koncem 19. stol. se pátrání po zmizelém, údajně mojmírovském sídle stalo opakovně vyhlášeným cílem vlastivědné práce (*Noháč 1911*, 154; *Červinka 1942*, 14).

Kritickou revizi stávajících názorů provedl Ladislav Hosák, který se také pokusil o strážlivý rozbor všech známých historických pramenů a posléze dospěl k závěru, že někdejší hrad zmizel s regulací řeky Dyje (*Hosák – Nevřiva – Švestka 1959*, 10–19). Hosákovo stanovisko bylo přijato s porozuměním, byť snahy o lokalizaci podivínského hradu do různých míst v Podýjí neustaly ani v následujících letech (*Prager 1965*, 22–32; *Matějek 1968*, 245–254; *Šrámek 1969*, 294–298; *Unger 1997*, 124–136). Nejdále pak postoupil Václav Hortvík, jenž přihlédl nejen ke středověkým pramenům, nýbrž i k mladší tradici a topografickým příručkám, aby s jejich nápovědou opakovaně upozornil na podivínské předměstí Rybáře (*Hortvík 1986*, 81–89; *2011*, 7–13). Ustálené soufavnice historického myšlení významněji narušil snad pouze příspěvek Václava Richtera, jenž rozvinul starší představy a po zevrubném rozboru známých souvislostí předložil k úvaze, zda záhadné tahanice o Podivín nesouvisejí s mojmírovským dědictvím, resp. zda na Podivín nebylo přeneseno centrum moravské církevní správy, které se původně nacházelo v prostoru mikulčické aglomerace, kde by se mohla nacházet trhová ves Slivnice a kde by místní trat „Kostelisko“ mohla odkazovat na tajemný *Zekirkostel* (*Richter 1958*, 68–86; *1969*, 100–103; *Konečný 1975–1976*, 9–22). Na dříve vyslovené postřehy navázal rovněž Pavel Radoměřský, jenž se podobně jako *Jaroslav Pošvář* (*1954*, 7–16; *1986*, 319–325) soustředil na mincovní právo a doložil, že se v Podivíně skutečně razily denáry. Právě zdejší, na hradě ležící mincovna měla dát Podivínu jeho druhé jméno, totiž *Zekir-Kostel* (*Radoměřský 1992*, 243–256).

Není asi možno pochybovat, že dlouholetý a namnoze pečlivý a pracný výzkum přinesl velké množství cenných poznatků. Přesto se nepodařilo nalézt odpověď na otázku, v čem spočíval význam této moravské domény v Dolním Podýjí, nad níž se střetla dvě domácí biskupství za účasti duchovní a světské elity křesťanského světa. Nešlo patrně o kus půdy, neboť ten by se dal ocenit. Sporná država měla mít nějakou vyšší, snad symbolickou hodnotu, přičemž samotným aktérům nemuselo být jasné, o jakou tradici tu běží. Dále, za práh takto naznačených předpokladů však historický výzkum nepokročil (*Wihoda 1998*, 279–290).

Dosud jen opatrné domněnky, že by se klíč k výkladu mocenských poměrů v dolním Podýjí mohl ukrývat v 10. stol., nečekaně podpořil soubor pozoruhodných nálezů z lokality Kostice – Zadní hrúd. Ztrátové mince, závaží severského typu i řemeslné polotovary naznačují, že se na vyvýšených písečných dunách nad soutokem Dyje a Moravy rozložilo sídliště, které snad půl století po pádu mojmírovské říše navázalo čilé kontakty jak s bavorským

Podunajím a Panonií, tak nově i se vzdáleným severem. Rozsah a povaha nálezů dokonce nevyklučují, že zde v jiné, zjevně však rustikálnější podobě ožil legendární trh Moravanů, kam ještě kolem r. 904 pravidelně zajížděli franští kupci (*Inquisitio* 8, 119; *Třeštk* 1973, 869–892). Snad právě chvalně známá tradice pomohla vzkřísit „tržiště“, jež sice bylo pouhým stínem někdejší slávy, nicméně pod ochranou místní nobility (?) přece jen vznikla na severním břehu řeky Dyje jakási bezpečná „zemská brána“, která lákala kupce a řemeslníky pro svou polohu na trojmezí mezi Bavorskem, Panonií a zbytkem Moravy. Ta ovšem přežívala ve stínu mocnějších sousedů. Nejprve Maďarů, jejichž volný dohled nedlouho po r. 955 vystřídala tributární závislost na přemyslovských knížatech.

Co se tedy dělo v dolním Podyjí mezi pádem mojžírovské říše a vznikem přemyslovské správní soustavy? Nejprve asi můžeme vyloučit přímou návaznost přemyslovského hradu v Břeclavi na Pohansko, a to nikoliv jen proto, že Pohansko zřejmě patřilo k dědičné, bezprostředně spravované mojžírovské doméně, zatímco Břeclav byla od počátku budována jako „pouhé“ provinční centrum, nýbrž proto, že v mezidobí, snad někdy ve 2. pol. (?) 10. stol., se dolní Podyjí, tedy prostor mezi dnešní Břeclaví a Strachotínem, stalo „zemskou branou“ na dotek tří velkých kulturních okruhů, západního, mediteránního a severského. Na tomto „trojmezí“ vznikla komora, kde se začali shromažďovat kupci a řemeslníci, a postupně se tady vytvořila soustava možná i propojených sídlišť, jež se mohla těšit z tržišního (Slivnice) a mincovního (Podivín) práva. Právě z dobově podmíněných poměrů (nebo z nouze?) vzešlý stav zatížil v 11. a 12. stol. vztah pražského a olomouckého biskupství, ale se značnými problémy se dle všeho potýkala i provinční správa.

Jak se celá kauza po staletí vyvíjela? Rozhodnutím knížete Břetislava I. se v Brně a Olomouci usadili jeho mladší synové, ale nejvýznamnějším zemským sídlištěm zůstávala Olomouc (*Bláha* 2000, 179–196). Právě tady se nacházelo sídlo biskupství, jež sice v 10. stol. nebylo trvale obsazeno, nicméně pokud se Kosmas držel věrohodných výpovědí, o uprázdněný stolec se zajímal již druhý z Břetislavových nástupců Vratislav II. a na počátku své vlády (1061–1092) přesvědčil pražského biskupa Šebíře spravujícího tehdy Čechy a Moravu jako jedinou diecézi, aby nebránil investituře moravského elekta (*Kosmas*, II.21, 112). Ve shodě vypovídají olomoucké zápisky, podle nichž byl Jan třetím správcem moravské diecéze a k jeho uvedení na Moravu došlo v r. 1063 (*AGO*, 648; *Granum*, 67; *Wihoda* 2010, 127–138).

Návrat moravských biskupů do Olomouce však nebyl jednoduchý, přestože si biskup Šebíř vybral odškodné dvanáct nejlepších vesnic v Čechách, 100 marek stříbra ročního příjmu z knížecí komory a na Moravě si mohl ponechat majetky v dolním Podyjí, jmenovitě dvůr u Sekyřkostela s příslušenstvím (*curtem autem, que est in Moravia ad Sekircostel*), ves Slivnici s trhem (*villam Slivnicam cum foro*) a hrad uprostřed řeky Svratky (*castrum ibidem situm in media aqua Zwartka*). Ten prý nesl jméno zakladatele Žida Podivý, který se později dal pokřtít (*Podiuin dictum a conditore suo Podiuu, Iudeo sed postea catholico*). Potud Kosmas (*Kosmas*, II.21, 113), ovšem poněkud jiný příběh nabízí moravská tradice, v níž se uchovaly vzpomínky na třetího biskupa Jana, jenž „statečně“ vystoupil v zájmu práv a statků svého kostela Podivína (*pro iuribus et bonis Podywyn ecclesie sue*) proti pražskému biskupu Jaromírovi, který tytéž statky méně spravedlivě obsadil ve druhém roce po svém vysvěcení (*Granum*, 67). Oč tu tedy šlo? Formálně vzato o majetky v dolním Podyjí, přesněji Podivín, Sekyřkostel a Slivnici, jež si na knížeti vymohl pražský biskup Šebíř jako náhradu za příjmy, o něž byl krácen po obnovení moravské diecéze v r. 1063. Ve shodě

vypovídá Kosmův záznam k r. 1099, kdy na Moravu zavítal kníže Břetislav II. Podivín tehdy náležel k držávám moravského biskupství, nicméně z knížecí vůle byl hrad přestavěn a poté s okolím, jak bývalo dříve (*sicut antea fuerat*), vrácen pražskému kostelu (*Kosmas, III.9*, 169), který jej bez nesnází udržel po čtyři následující dekády, neboť v r. 1134 tady zemřel pražský biskup Menhart (*FRB II*, 219). Ani tato dlouhá držba neotupila ostří letitého sporu. V r. 1144 si olomoucký biskup Jindřich Zdík přivezl z Bamberku listinu, v níž římsko-německý král Konrád III. vyňal poddané olomouckého kostela ze správních a soudních pravomocí moravských knížat a zároveň Zdíkovi potvrdil vrácení hradu Podivína s výslovným upozorněním, že hrad Podivín, majetek a věci k němu patřící ve starých dobách (*antiquo tempore*) vlastnil moravský biskup, ale pro zmatení času a věcí (*temporum ac rerum perturbacione oborta*), připadl jmenovaný hrad (*predictum castellum*) pražské diecézi (*CDB I*, 138; *Dušková 1986*, 313–317). Příznivý ortel, jehož výslednou podobu stanovil možná samotný Zdík, popřel stávající vrchnostenská práva, což se neobešlo bez hlasitých protestů druhé strany. Olomoucký biskup proto uznal pražské nároky a zároveň přesvědčil krále Konráda III., aby vyzval českého knížete Vladislava II. k odškodnění. A Vladislav II., který Zdíkovi i Konrádovi III. vděčil za knížecí stolec, prosbě vyhověl a daroval pražskému biskupství želivský újezd (*CDB I*, 157).

Jindřich Zdík s konečnou platností a poměrně spravedlivě uzavřel vleklý spor, jenž po více než sedm dekad zatěžoval vztahy obou biskupství. Prozíravá transakce zároveň vytvořila dostatečné zázemí pro věcnou spolupráci, z níž vybočily snad jen renovační snahy svatovítské kapituly na počátku 13. století. Krátce před r. 1201 totiž pražský kanovník Arnold vinil biskupa Daniela II., že neprávem zastavil některé církevní statky, mezi nimiž byl zmíněn také Podivín. Zjevná pomluva ovšem nevzbudila širší ohlas a byla zamítnuta i papežem (*CDB II*, 23; 31). Většího úspěchu dosáhl až Danielův nástupce Ondřej, jenž v červenci r. 1221 získal příslib českého krále Přemysla Otakara I., že Podivín bude vrácen pražskému biskupství (*CDB II*, 217). Ani tento závazek nepřesáhl rovinu pouhé formální proklamace, protože o rok později olomoucký biskup Robert volně disponoval patronátním právem farního kostela v Podivíně (*CDB II*, 235; 237).

Arnoldův protest nás opět přivádí k otázce věčného návratu, v čem spočíval faktický význam malé moravské domény, která sice ležela v blízkosti Břeclavi, a přece jí nebyla podřízena a ani jinak nebyla vsazena do provinčních struktur. Vleklý spor napovídá (*Wihoda 1998*, 280–290), že v Podivíně mohly rozhodovat i jiné než jen čistě ekonomické úvahy a nejspíš obě strany sporu tušily, že Podivín nějak souvisel se vztahem pražského biskupa k Moravě a zdejšímu biskupství a obecně s církevní správou v 10. stol., neboť právě tam lze datovat Kosmovu historiku o pokřtěném Židu Podivívi i mlhavé narážky na jakási starobylá práva (*Iura quoque antique institutionis super eodem castro reformare intendentes*), včetně ražby mince (*Richter 1958*, 68–86).

Tím se obloukem dostáváme k době, která nás v souvislosti s novými archeologickými objevy učiněnými v posledních letech v dolním Podyjí eminentně zajímá. Na konci 10. stol. zasáhly střední Podunají výrazné změny, jejichž obrysy naznačil příjezd dvanácti uherských vyslanců na dvorský sjezd do Quedlinburku o Velikonocích r. 973. Ústy svých zástupců se kníže Gejza zavázal přijmout křest a ještě před r. 1000 v Uhrách převážil kulturní a politický vliv evropského Západu (*Érszegi 2000*, 600–607). Podunajím opět putovaly kupecké karavany, které se již nemusely trmácet do Prahy a Krakova. Jinou hrozbu pro trh v pražském podhradí představovala nově otevřená magistrála, jež směřovala z Magdeburku přes

Poznaň a Hnězdno na Rus. Boleslav II. si patrně uvědomoval, že Praha přestává být branou do slovanského světa a snažil se zvrátit nepříznivý vývoj. Na Vyšehradě otevřel novou mincovnu a r. 990 zaútočil na piastovské hrady v Poodří. Podle některých starších názorů nechal zhruba ve stejné době vypálit Staré Zámky u Líšně (*Staňa 1972*, 109–171; *1986*, 86–89; *2000*, 197–208), i když takové datování si dnes zaslouží důkladnější revizi. Podobně jako svého času mojmírovská knížata se zřejmě Boleslav II. pokoušel vstoupit do obchodu na dunajské magistrále. Možná, že právě tehdy se zrodila ona pozoruhodná vazba Podivína na pražské biskupství. Pokud přijmeme opatrný předpoklad, že se zde měli shromažďovat kupci a že jednou z položek byli otroci, musel být přítomen kněz, který těmto nešťastníkům nabízel a uděloval svátost křtu. A připomeňme si ještě, že moravská diecéze neměla vždy svého pastýře, což znamenalo, že duchovní správu v Podivíně muselo zajistit právě pražské biskupství (*Wihoda 2010*, 94–104).

Můžeme tedy spojit Podivín s pokusem knížete Boleslava II. zapojit se do dálkového obchodu v Podunají? Proč ne. Tomuto výkladu neodporuje Kosmova historka o pokřtěném Židu Podivovi, ani „starobylé mincovní právo“. Jen asi bude nutno nahradit „hrad Podivín“ zemskou branou, která sahala zhruba od nově objevené trhové vsi či mýtnice u Kostic a brodu přes řeku Dyji (u pozdější Břeclavi) patrně až ke Strachotínu a byla vybavena zvláštními výsadami. Naznačený výklad zajímavým způsobem dokresluje mocenské dění na počátku 11. stol., kdy Moravané náleželi ke spojencům polského knížete Boleslava Chrabrého (*Staňa 1991*, 53–75). Dobře zpravený Thietmar z Merseburku datoval polský zájem o jižní předpolí Moravské brány k r. 1002 a připomenul, že Moravané, na rozdíl od Čechů, zachovali Piastovcům věrnost i za vleklých říšsko-polských válek (*Thietmar, VI.10–VI.12*, 139–141). V polském zájmu vázali české a bavorské síly mimo Poodří a v r. 1017 zaskočili a pobili velký houf Bavorů (*Thietmar, VIII.57*, 228).

Merseburský biskup nazval Moravany bojovníky (polského knížete) Boleslava (*Mara-rens Bolizlavi milites*). Možná chtěl zdůraznit, že se těšili důvěře piastovského dvora a můžeme-li dnes soudit, silnější polská posádka se skutečně zdržovala jen v Přerově (*Staňa 1998*, 46–69; *Procházka – Drechsler – Schenk 2006*). Právě odtud bylo možno ovládat strategicky významný brod přes Bečvu i svazek dálkových cest směřujících z Polska do Podunají. Co však Poláky a Moravany sblížovalo? Byli to snad společní nepřátelé nebo výnos z dálkového obchodu, který směřoval z evropského severu a východu přes Opavu-Kylešovice, Přerov a „podivínskou komoru“ dále do Středomoří? Nevíme, byl u Kelče a nejnověji u Kojetína nalezené depoty arabských dirhamů a zlomkového stříbra z doby okolo r. 1000 tento směr úvah přinejmenším nepopírají a polská tradice, která ještě na počátku 12. stol. prohlašovala, že Boleslav Chrabrý porazil Maďary a posunul hranice svých držav k Dunaji (*Gallus, I.16*, 16), jej dokonce činí velmi zajímavým. Do tohoto historického kontextu dobře zapadají i nálezy bimetalických závaží a kupeckých vážek z kostického sídliště, které odkazují k oblastí, kde se běžně neplatilo mincemi, ale odvažovaným stříbrem – tedy do Skandinávie, Pobaltí a Polska. Uvedená hypotéza o propojení severu a jihu Evropy přes tržiště v Kosticích musí být v dalších fázích bádání ještě potvrzena, např. nálezy arabských mincí, které zde dosud chybějí.

Uzavřený kruh nejistoty a dohadů prolamuje teprve český zábor kolem r. 1029 a reformy knížete Břetislava I. Nálezy uherských a moravských denárů potvrzují, že si řemeslnicko-kupecká osada v poloze Kostice – Zadní hrůd uchovala jistý význam vlastně až do konce 12. věku a také Podivínští se nadále zaklínali starobylými svobodami, zatímco Břeclav se

marně dovolávala provinčních zvyklostí. Některé spory se táhly napříč staletími a ještě v r. 1538 obvinil Hartman z Lichtenštejna pány ze Žerotína, že dovolili svým lidem ze Staré a Nové Břeclavi zaorávat „starodávnou“ (uherskou), Břeclav obcházející cestu z Lanžhota do Podivína. Obdobná stezka směřovala ještě v 18. stol. z Podivína na Lednici a do Rakous (Hortvík 1986, 87).

Závěr

Díky nejnovějšímu archeologickému, numismatickému i historickému bádání přestává být 10. stol. na Moravě onou temnou epochou, za kterou bývalo vždy považováno. Naše objevy učiněné v dolním Podyjí ukazují, že přelom velkomoravské a mladohradištní periody nebyl pouze dobou dezintegrace a zániku starých struktur, ale současně i časem, kdy na Moravě, podobně jako v celé střední Evropě, vznikaly nové a mnohem stabilnější společenské jednotky. Východiskem jejich existence se stal hospodářský boom, který souvisel s otevřením nových obchodní spojení i radikální proměnou a modernizací celého ekonomického systému.

Na rozdíl od nemonetární směny na Velké Moravě, kde neexistovala místní ražba a cizí mince se nacházejí jen vzácně, začaly od poslední třetiny 10. stol. kolovat mezi obyvatelstvem jižní Moravy stříbrné denáry, a to nejdříve bavorské a české, od 11. stol. pak ve značném množství také uherské a nakonec i místní moravské. Tyto mince nebyly pouze tezaurovány v depotech, ale nacházejí se i jednotlivě, v běžném sídlištním kontextu či v hrobech na řadových pohřebištích. Musely se stát běžnou součástí tehdejšího života, ačkoli zpočátku, před zavedením denárů malého střížku, jen jako platidlo v transakcích dálkového obchodu. Souviselo to jistě s rozvojem tržního prostředí a procesem formování státních struktur, které na Velké Moravě, fungující ještě na archaickém principu centrální redistribuce, neexistovaly. Ekonomika založená na tržních vztazích, volném oběhu mincí, výběru daní a různých poplatků státní mocí se ukázala jako mnohem životaschopnější a z hlediska rozvoje středověké společnosti i perspektivnější.

Počátky tohoto procesu byly v dolním Podyjí úzce svázány se znovuoživením dálkového obchodu. V místě dotyku tří raně středověkých útvarů (přemyslovská Morava, Uhry a Východní marka) se zformovala nová zemská brána, v níž se prolínaly vlivy ze tří velkých kulturních okruhů – západního, mediteránního a severského. Nebylo to pouze jedno místo, ale jakási 25 km dlouhá komora, kde se začali shromažďovat kupci a řemeslníci, a postupně se tady vytvořila soustava možná i vzájemně propojených sídlišť různých funkcí. Kromě zkoumaných Kostí – Zadního hrůdu k nim mohla patřit i Ladná, odkud známe větší množství mincí z 11.–12. stol., hradisko Dolní Věstonice – Vysoká zahrada (historický Strachotín, kam podle historických zpráv směřovala v 11. stol. cesta z Podunají), dále Břeclav, kde byl důležitý přechod přes řeku Dyji a kde se vybíralo mostné, z něhož plynuly nemalé příjmy kapitule ve Staré Boleslavi či klášteřu Hradisko u Olomouce (*Měřínský 2001*, 80–83) a samozřejmě i Podivín se „starobylým mincovním právem“.

Obchodně-řemeslnická osada v Kostícih – Zadním hrůdu jako součást oné komory zčásti nahradila velkomoravské Pohansko a možná i blíže nelokalizovaný trh Moravanů, který zmiňuje Raffelstettenský celní řád z počátku 10. století. Zřejmě přebrala funkci obchodní stanice – emporia, ležící při jihovýchodním vstupu na země při soutoku Dyje

s Moravou (*Macháček 2007*, 354–362). Její rozmach souvisel s uvolněním poměrů na středním Dunaji po porážce Maďarů na Lechu (955), a zejména s přijetím křesťanství velkoknížetem Gézou (972), které vedlo ke znovuotevření dálkových obchodních tras v tomto regionu (*Zeller 2007*, 56). Moravané se k nim prakticky okamžitě připojili tím, že oživilo komunikaci vedoucí ve směru starobylé jantarové stezky. Staronová trasa doplnila západovýchodní magistrálu spojující Řezno, Prahu, Krakov a Kyjevskou Rus, s níž se křížila někde u Olomouce.

Kdo dálkový obchod na jihu Moravy v 2. pol. 10. stol. organizoval, není prozatím úplně jasné. Možná to byli lidé pražského knížete Boleslava II., který se chtěl zapojit do dálkového obchodu v Podunají, možná příslušníci znovu se formující moravské nobility, kteří se snažili o regeneraci obchodních kontaktů z dob Velké Moravy.

Zkoumaná sídlíšťe žila až do 12. století. V nových podmínkách 13. stol. však svůj smysl ztratila a byla opuštěna. Zdejší obyvatelstvo se zřejmě přesunulo k přemyslovskému hradu v Břeclavi, který patřil k důležitým centrům knížecí a královské správy na Moravě, či do okolních vesnic, které kontinuálně existují do dnes. Někdejší „zemská brána“ s tržištěm a mincovnou byla zapomenuta a stala se součástí příběhu z legendárních časů.

Tato práce vznikla v rámci projektu „Mezi Velkou a přemyslovskou Moravou. Archeologie kolapsu a oživení raně středověké společnosti“ (reg. č. GAP405/12/0111) podporovaného GA ČR.

Prameny

- AGO*: Annales Gradicensis et Opatowicenses. Ed. W. Wattenbach. In: Monumenta Germaniae Historica Scriptorum XVII., Hannover 1861, 643–652.
- CDB I*: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. (805–1197). Ed. G. Friedrich. Praha 1904–1907.
- CDB II*: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II. (1198–1230). Ed. G. Friedrich. Praha 1912.
- FRB II*: Fontes rerum Bohemicarum II. Ed. J. Emler. Praha 1874, 201–237.
- Gallus*: Galli Anonymi Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. K. Maleczyński. Monumenta Poloniae Historica Nova Series II. Kraków 1952.
- Granum*: Granum catalogi praesulum Moraviae. Ed. J. Loserth. Archiv für Österreichische Geschichtsforschung 78, 1892, 41–97.
- Inquisitio*: Inquisitio de theloneis. Ed. L. Havlík. Magnae Moraviae fontes historici IV, Brno 1971, 114–119.
- Kosmas*: Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Edd. B. Bretholz et W. Weinberger. Monumenta Germaniae Historica Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum Nova series II. Berolini 1923.
- Thietmar*: Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon. Ed. F. Kurze. Monumenta Germaniae Historica Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum 54. Hannover 1889.

Literatura

- Balcárková, A. 2013*: Povelkomoravská a mladohradištní keramika datovaná mincemi z Kostic – Zadního hrúdu. Archeologické rozhledy 65, 786–824.
- Bláha, J. 2000*: Topografie a otázka kontinuity raně středověkého ústředí v Olomouci. In: L. Polanský – J. Sláma – C. Třeštík edd., Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999), Praha, 179–196.
- Bretholz, B. 1896*: Dějiny Moravy. První svazek. Druhé oddělení (do 1197). Brno.
- Červinka, I. L. 1942*: Kde stával hrad Podivín. Sborník velehradský nová řada 13, 14–18.

- Dostál, B.* 1968: K prehistorii a protohistorii Břeclavi. In: Břeclav. Dějiny města, Břeclav, 9–44.
- 1975: Břeclav–Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno.
- 1983: Pravěké a raně historické osídlení lanžhotského katastru. In: R. Vermouzek ed., Lanžhot. Příroda a dějiny, Brno, 45–63.
- Dostál, B.* – *Vignatiová, J.* 1987: Břeclav–Pohansko 1984 (okr. Břeclav). In: Přehled výzkumů 29 (1984), Brno, 36–38.
- Dresler, P.* 2011: Opevnění Pohanska u Břeclavi. Brno.
- 2013: Nové mladohradištní pohřebiště u Břeclavi: trať Louky od Břeclavska. Archeologické rozhledy 65, 776–785.
- Dresler, P.* – *Macháček, J.* 2008: The hinterland of an Early Mediaeval centre at Pohansko near Břeclav. In: L. Poláček Hrsg., Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 31, Brno, 313–325.
- 2013: Vývoj osídlení a kulturní krajiny dolního Podyjí v raném středověku. Archeologické rozhledy 65, 663–705.
- Dreslerová, G.* – *Hajnalová, M.* – *Macháček, J.* 2013: Subsistenční strategie raně středověkých populací v dolním Podyjí. Archeozoologické a archeobotanické vyhodnocení nálezů z výzkumu Kostice – Zadní hrúd (2009–2011). Archeologické rozhledy 65, 825–850.
- Dudík, B.* 1875: Dějiny Moravy. Od roku 906 do roku 1125. Praha.
- Duškova, S.* 1986: K problematice dvou nejstarších listin olomouckého kostela na Podivín, minci a imunitu. In: Numismatica Moravica VI. Denárová měna na Moravě, Brno, 313–317.
- Érszegy, G.* 2000: Die Christianisierung Ungarns anhand der Quellen. In: Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Habbuch zur Ausstellung 2, Stuttgart, 600–607.
- Gringmuth-Dallmer, E.* 1999: Methodische Überlegungen zur Erforschung zentraler Orte in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. In: S. Moździoch ed., Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie środkowej. Spotkania Bytomskie III, Wrocław, 9–20.
- 2011: Zentren unterschiedlichen Ranges im nordwestslawischen Gebiet. In: J. Macháček – Š. Ungerman Hrsg., Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa, Bonn, 431–440.
- Hortvík, V.* 1986: In media aqua Zwartka. Příspěvek k lokalizaci podivínského hradu. Jižní Morava 22, 81–89.
- 2011: Kostelík na podivínském předměstí Rybáře – fakta a dohady. Jižní Morava 47 (svazek 50), 7–13.
- Hosák, L.* – *Nevřiva, O.* – *Švestka, J.* 1959: Dějiny města Podivína. Brno.
- Chaloupecký, V.* 1948/1948: Kdy byla Morava připojena k českému státu. Český časopis historický 48/49, 241–247.
- Kalousek, F.* 1971: Břeclav–Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Brno.
- Klancicová, E.* – *Peška, J.* 1996: Archeologický výzkum na náměstí T. G. Masaryka v Břeclavi (okr. Břeclav). In: Přehled výzkumů 37 (1992), Brno, 74–75.
- Konečný, L.* 1975–1976: Nejstarší politicko-církevní ústředí Moravy. Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity – řada uměnovědná F 19–20, 9–22.
- Kordiovský, E.* 1987: Břeclavský zámek (Archeologické nálezy). Mikulov.
- Kordiovský, E.* – *Unger, J.* 1972: Mladohradištní a středověké nálezy na břeclavském zámku (okr. Břeclav). In: Přehled výzkumů 16 (1971), Brno, 101.
- Kouřil, P.* 2003: Staří Maďaři a Morava z pohledu archeologie. In: J. Klápště – E. Plešková – J. Žemlička edd., Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka, Praha, 110–146.
- Macháček, J.* 2001: Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely. Brno.
- 2007: Pohansko bei Břeclav. Ein frühmittelalterliches Zentrum als sozialwirtschaftliches System. Studien zur Archäologie Europas 5. Bonn.
- Macháček, J.* – *Balcárková, A.* – *Dresler, P.* – *Milo, P.* 2013: Archeologický výzkum raně středověkého sídliště Kostice – Zadní hrúd v letech 2009–2011. Archeologické rozhledy 65, 735–775.
- Macháček, J.* – *Doláková, N.* – *Dresler, P.* – *Havlíček, P.* – *Hladilová, Š.* – *Přichystal, A.* – *Roszková, A.* – *Smolíková, L.* 2007: Raně středověké centrum na Pohansku u Břeclavi a jeho přírodní prostředí. Archeologické rozhledy 59, 278–314.
- Matějek, F.* 1968: Záhada Sekyřkostel – Podivín. Časopis Matice moravské 87, 245–254.
- Měřínský, Z.* 1986: Morava v 10. stol. ve světle archeologických nálezů. Památky archeologické 76, 18–80.
- 1997: K problematice nekropolí druhé poloviny 10. až počátku 13. století na Moravě. In: Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy, Brno, 87–94.

- Měřínský, Z. 2000:* Hradisko Břeclav–Pohansko a počátky Břeclavského hradu. In: Z. Měřínský ed., Konference Pohansko 1999. *Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana* 1, Brno, 71–90.
- 2001: Počátky břeclavského hradu. In: E. Kordiovský – E. Klanicová eds., *Město Břeclav, Břeclav – Brno*, 118–130.
- 2008: Morava v 10. a na počátku 11. století. In: T. Štefanovičová ed., *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska, Bratislava*, 79–112.
- Milo, P. 2013:* Geofyzikálne prieskumy včasnostredovekých sídliskových lokalít na dolnom Podyjí. *Archeologické rozhledy* 65, 706–734.
- Moździoch, S. 2002:* Castrum munitissimum Bytom: lokalny ośrodek władzy w państwie wczesnopiastowskim. Warszawa.
- Nightingale, P. 1985:* The Evolution of Weight-Standards and the Creation of New Monetary and Commercial Links in Northern Europe from the Tenth Century to the Twelfth Century. *The Economic History Review* 38, 192–209.
- Noháč, J. 1911:* Vlastivěda moravská. Místopis Moravy. Brněnský kraj. Břeclavský okres. Brno.
- Novotný, V. 1913:* České dějiny I.2. České dějiny od Břetislava I. do Přemysla. Praha.
- Pošvávř, J. 1954:* Moravská mincovna v Podivíně. *Numismatické listy* 9/1–2, 7–16.
- 1986: Počátky mincovního práva a mincoven na Moravě. In: *Numismatica Moravica* VI. Denárová měna na Moravě, Brno, 319–325.
- Prager, J. 1965:* Příspěvek k počátkům Podivína. *Vlastivědný věstník moravský* 17, 22–32.
- Procházka, R. – Drechsler, A. – Schenk, Z. 2006:* Raně středověká sídlení aglomerace Přerov (8.–12. století): současný stav poznání. *Archeologické rozhledy* 58, 668–694.
- Radoměřský, P. 1992:* Tajemná mincovna Zekir (zvaná též Sekýř) na jižní Moravě. Poklad z Běhařova u Klatov. *Archeologické rozhledy* 44, 243–256.
- Richter, V. 1958:* Podivín, Zekirkostel a Slivnice. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity – řada uměnovědná F 2, 68–86.
- 1969: K otázce Sekirkostela. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity – řada uměnovědná F 13, 100–103.
- Schulze, M. 1984:* Das ungarische Kriegergrab von Aspres-lès-Corps. Untersuchungen zu den Ungarereinfällen nach Mittel-, West- und Südeuropa (899–955 n. Chr.) mit einem Exkurs: Zur Münzchronologie altungarischer Gräber, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 31, 473–514.
- Schulze-Dörrlamm, M. 2002:* Die Ungarereinfälle des 10. Jahrhunderts im Spiegel archäologischer Funde. In: J. Henning Hrsg., *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit*, Mainz, 109–122.
- Schwoy, F. J. 1793:* Topographie vom Markgraftum Mähren. Wien.
- Skutil, J. 1997:* Kosmovy zprávy o Podivínu a o moravském biskupství 11. století. In: Podivín. *Vlastivědný sborník jihomoravského města, Břeclav – Brno*, 96–103.
- Staňa, Č. 1972:* Velkomoravské hradiště Staré Zámky u Lišně. Stavební vývoj. *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok* 8, 109–171.
- 1986: Mince jako historický pramen v archeologických nálezech 8. až 12. století. In: Denárová měna na Moravě. Sborník prací z III. numismatického symposia 1979. Ekonomicko-peněžní situace na Moravě v období vzniku a rozvoje feudalismu (8.–12. století). *Numismatica Moravica* VI., Brno, 86–89.
- 1991: Ekspansja Polski na Morawy za panowania Bolesława Chrobrego i problematyka archeologiczna tego okresu, *Studia Lednickie* 2, 53–75.
- 1998: Přerov – eine Burg des Bolesław Chrobry in Mähren. In: J. Henning – A. Ruttkay Hrsg., *Frühmittelalterliche Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*, Bonn, 49–69.
- 2000: Pronikání Boleslava II. na Brněnsko ve světle archeologických objevů. In: L. Polanský – J. Sláma – C. Třeštík edd., *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999)*, Praha, 197–208.
- Steuer, H. 1997:* Waagen und Gewichte aus dem mittelalterlichen Schleswig. *Funde des 11. bis 13. Jahrhunderts aus Europa als Quellen zur Handels- und Währungsgeschichte*. Köln – Bonn.
- Šrámek, R. 1969:* Sekyřkostel – záhada. *Časopis Matice moravské* 88, 294–298.
- Štefan, I. 2011:* Great Moravia, Statehood and Archaeology. In: J. Macháček – Š. Ungerman Hrsg., *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*, Bonn, 333–354.
- Štefan, I. – Varadzin, L. 2007:* Počátky farní organizace v Čechách a na Moravě ve výpovědi archeologie. In: J. Hrdina – B. Zilynská edd., *Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku*, Praha, 33–53.

- Třeštík, D.* 1973: „Trh Moravanů“ – ústřední trh Staré Moravy. *Československý časopis historický* 21, 869–892.
- 1987: Pád Velké Moravy. In: J. Zemlička ed., *Typologie raně feudálních slovanských států*, Praha, 27–76.
- Unger, J.* 1993: Změny struktury osídlení ve 12. až 14. století na jižní Moravě. *Archaeologia historica* 18, 119–139.
- 1997: Hledání podivínské hradu. In: *Podivín. Vlastivědný sborník jihomoravského města, Břeclav – Brno*, 124–136.
- Videman, J. – Macháček, J.* 2013: Nové mincovní nálezy z dolního Podyjí v kontextu raně středověké Moravy. *Archeologické rozhledy* 65, 851–871.
- Wihoda, M.* 1998: Causa Podivín. *Časopis Matice moravské* 118, 279–290.
- 2010: *Morava v době knížecí 906–1197*. Praha.
- Wolny, G.* 1846: *Die Markgrafschaft Mähren topographisch, statistisch und historisch geschildert*. Brünn.
- Zapletalová, D.* 2008: Die Problematik der Lage der Machtzentren und ihrer Nebenareale im Rahmen des frühmittelalterlichen Brno und dessen Umgebung. In: I. Boháčková – L. Poláček Hrsg., *Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice, VII*, Brno, 149–168.
- Zeller, B.* 2007: *Baiern, das Ostfränkische Reich und die Ungarn zwischen der Niederlage bei Pressburg un dem Sieg auf dem Lechfeld bei Augsburg 907–955*. In: R. Zehetmayer Hrsg., *Schicksalsjahr 907. Die Schlacht bei Pressburg und das frühmittelalterliche Niederösterreich. Eine Publikation des NÖ Landesarchivs St. Pölten, St. Pölten*, 45–56.

The lower Dyje (Thaya) River region between the periods of Great Moravia and Přemyslid Moravia

An archaeological-historical interpretation of the results of interdisciplinary research from 2007–2012

The lower Dyje (Thaya) River region formed part of the core of Great Moravia in the ninth century. The basic settlement structure of this empire involved vast settlement agglomerations and fortified strongholds. Those located within the lower Dyje River region included Nejdek, Strachotín and, above all, Pohansko near Břeclav. As abruptly as it rose at the beginning of the ninth century, Great Moravia disappeared a century later. The empire's centres, including Pohansko, were abandoned or became impoverished; the elite dispersed and the social structure collapsed. The fall of Great Moravia is traditionally interpreted as the result of an invasion by nomadic Hungarians or internal political upheaval. However, contemporary archaeological research offers an alternative explanation for the sudden collapse, which could have been caused, for example, by the disruption of traditional trade routes that were important for the functioning of an economy based on redistribution mechanisms. Yet, was this collapse as total as is generally believed? And how did the broad classes of the population react to this catastrophe? How did this calamitous development influence the settlement structure and the process of forming the cultural landscape? When did society as a whole regenerate? Answering these questions became the main task of the latest research project in the lower Dyje River region, which included analytical surface collections, remote land surveying, geophysical prospecting, archaeobotanic and archaeozoological analyses, numismatic study and actual archaeological field excavations of the trade-craft settlement at the Kostice – Zadní hrád site.

Discoveries made in the lower Dyje River region indicate that the turn of the Great Moravian and Late Hillfort periods was not only a time of disintegration and demise of older structures, but also a time when new and much more stable social units formed in Moravia and the whole of central Europe. The foundation for their existence was an economic boom related to the opening of new trade connections and the radical transformation and modernisation of the entire economic system.

In contrast to non-monetary exchange in Great Moravia, where the local minting of coins did not exist and foreign coins appeared only sporadically, silver denarii began to be circulated among the population of south Moravia in the last thirty years of the tenth century; in the beginning this

involved Bavarian and Bohemian coins, but by the eleventh century a substantial number of Hungarian and even local Moravian coins were already in circulation. These coins were not only amassed in hoards; they are also found individually, in common settlement contexts, in graves and in cemeteries. Although at the beginning they were used only as currency in long-distance trade transactions, the coins must have become a regular part of life at the time, a phenomenon that was clearly related to the development of the market environment and the formation process of state structures. An economy based on market relations, the free circulation of coins, the collection of taxes and various duties by the ruling authorities proved to be a far more viable system, one that was more promising from the perspective of the development of medieval society.

The beginnings of this process in the lower Dyje River region were closely tied to the revitalisation of long-distance trade. The new regional gate that formed at the site where three early medieval areas came into contact (Přemyslid Moravia, Hungary and the March of Austria) was a mingling of three great cultural spheres – western, Mediterranean and Nordic. The gate was not a single location but a chamber around 25 km long in which merchants and craftsmen began to gather, gradually creating a system of settlements of various functions that were perhaps even associated with one another.

As part of this chamber, the trade-craft settlement in Kostice – Zadní hrúd partially supplanted Great Moravian Pohansko and possibly even the market of Moravians (the site of which is unknown) mentioned in the Raffelstetten Customs Regulations from the beginning of the tenth century. The settlement evidently took over the function of a trade station – emporium situated at the entrance to the territory at the confluence of the Dyje and Morava rivers. The peak period of Kostice – Zadní hrúd was marked by a liberalisation of relations on the middle Danube following the defeat of the Hungarians at Lechfeld (955) and especially by the adoption of Christianity by Grand Prince Géza (972), which led to the reopening of long-distance trade route in the region. The Moravians almost immediately joined in by reviving routes leading toward the traditional Amber Route. With a junction somewhere near Olomouc, the old/new trail expanded the west-east route connecting Regensburg, Prague, Krakow and Kievan Rus’.

The investigated settlement in Kostice – Zadní hrúd remained occupied until the twelfth century; in the new environment of the thirteenth century, the settlement however lost importance and was abandoned. The local population apparently moved to the Přemyslid stronghold in Břeclav, one of the prominent centres of princely and royal administration in Moravia, or to the surrounding villages, which exist to this day. The former ‘regional gate’ with a marketplace and a mint was forgotten and became part of the lore from legendary times.

English by *David J. Gaul*